

מו"ר הגאון רבי משה חיים דימנטמן שליט"א
ראש הכולל

דמי קרקע כקרקע

א

שנינו במשנה ר"פ שבועת הפקדון (שבועות לו, ב):

המית שורך את עבדי והוא אומר לא המית, משביעך אני ואמר אמן, פטור. וברש"י: כיון דקנסא הוא דמשלם שלשים סלעים אפילו אינו שוה אלא דינר. (וכיון שכפר בקנס פטור מדין שבועת הפקדון כי אפילו הודה לתביעה לא היה משלם כדין מודה בקנס דפטור).

ובירושלמי שבועות שם איתא: רבי יצחק שאל מהו שישלם דמי עבד מפיו.

כלומר, דמיבעיא ליה, הא דתנן דאינו משלם על פי עצמו אם דוקא הקנס שהוא יותר מדמי שוויו אינו משלם, אבל דמי שוויו של העבד משלם על פי עצמו דהא לאו קנסא מיקרי וכדמפרש התם ואזיל:

אין תימר כל שלשים קנס אין משלם אין תימר יותר בדמיו קנס משלם תמן תנינן המית שורך עבדי והוא אמר לא המית משביעך אני ואמר אמן פטור אמ' רבי חגי' קומי רבי יוסי תיפתר שהמית עבד מוכה שחין.

ומבואר במסכת ב"ק דף מג דפליגי התם במודה על פי עצמו, דאע"פ שאינו משלם כופר ושלשים של עבד, משלם דמים וכן פסק הראב"ד (נזקי ממון י, ד), ונראה דבעבד גם הרמב"ם לא פליג, וא"כ אף שאינו משלם שלשים של עבד עפ"י עצמו מ"מ האיכא דמים, ואמאי פטור משבועת הפקדון, ובע"כ צ"ל כמש"כ הירושלמי הנ"ל, דמיירי שהמית עבד מוכה שחין שאינו שוה כלום.

והרמב"ם הל' שבועות (ח, ב) סתם דין משנתנו, דהמית שורך את עבדי דפטור ולא הזכיר דמיירי במוכה שחין, מבואר דבכל ענין פטור וא"כ קשה כנ"ל, הא איכא דמי עבד (כך נשאל האחיעזר אבה"ע לא, ה על הרמב"ם).

ב

כתב הרמב"ם (טוען ונטען ה, ב) וז"ל:

...וכן החופר בשדה חבירו בורות שיחין ומערות והפסידוה והרי הוא חייב לשלם בין שטענו שחפר והוא אומר לא חפרתי או שטענו שחפר שתי מערות והוא אומר לא חפרתי אלא אחת או שהיה שם עד אחד שחפר והוא אומר לא חפרתי כלום, הרי זה נשבע היסת על הכל.

ובהשגות כתב הראב"ד :

וכן החופר בשדה וכו' עד הרי זה נשבע היסת על הכל. א"א נראין דברים שתבעו למלאות החפירות ולהשוות החצירות אבל אם תבעו לשלם פחתו ה"ה כשאר תביעת ממון וכמי שאמר לו חבלת בי שתיים והוא אומר לא חבלתי אלא אחת.

נמצא דשיטת הרמב"ם דדמי קרקע דינם כקרקע, וליכא שבועת התורה בזה, (רק שבועת היסת) אף דהתביעה היא לדמים.

וכמקור דברי הרמב"ם, ציין ה"ה שם לגמ' ב"מ ה,א, דמקשינן התם למ"ד הילך פטור למאי איצטריך קרא למעוטי קרקעות משבועת מוב"מ, תיפוק ליה דכל קרקע הילך הוא, דכל היכא דאיתא ברשותא דמרא איתא. ותירצו כי איצטריך קרא היכא דחפר בה בורות שיחין ומערות. ומיירי שהוא טענו שתי שדות, והלה מודה לו באחת ובאותה שמודה לו חפר בה בורות. נמצא דלאו הילך הוא, שהרי אינו מחזירה לו כמות שהיא ולכך בעינן למעט קרקעות מחיוב שבועה. נמצא דאי נימא דדמי קרקע דינם כמטלטלין, א"כ בכה"ג שכפר בשדה אחת והודה בשדה אחת ובחפירות, הרי זו הודאת קרקע ומטלטלין וחייב בשבועה ומיפטר בגלל הכפירה שהיא כפירת קרקעות, וזהו תירוץ ב' בגמ' שם. מכאן מקור לשיטת הרמב"ם דדמי קרקע כקרקע והוי כפירה והודאה בקרקע.

וסברת הרמב"ם היא, דכיון דהדמים מחמת קרקע באו, דין הדמים כקרקע. כן נראה בלשון ה"ה שם: "כיון דהתביעה היא מחמת הקרקע אין עליה שבועת התורה".

וכן נראה בדעת קצוה"ח, שכתב על דברי השו"ע (חוי"מ פח,א) :

אין מודה מקצת הטענה חייב לישבע, עד שיודה לפחות בפרוטה, ותהיה הכפירה לפחות שתי מעין כסף. לפיכך אינו חייב עד שיתבענו שתי מעין ופרוטה, והוא מודה בפרוטה וכופר בשתי מעין. אבל תבעו שתי מעין ופרוטה, והודה בשתי פרוטות, כיון שאין בכפירה שתי מעין, או אם הודה בתצי פרוטה, פטור, כיון שאין בהודאה פרוטה.

ובסעיף ג :

בד"א, כשתבעו פירות או מיני סחורות. אבל תבעו שני כלים, והודה לו באחד מהם, אין צריך שיעור, אלא אפילו היו עשרה מחטין בפרוטה, תבעו שנים והודה לו באחת מהם, חייב. טענו כסף וכלים, הודה בכלים וכפר בכסף, אם יש בכפירה שתי מעין, חייב: ואם לאו, פטור. הודה בכסף וכפר בכלים, אם הודה בפרוטה, חייב.

והקשה קצוה"ח (ס"ק א), שאם הוא בעין הוה ליה הילך, דפקדון כל היכא דאיתא ברשותה דמרא איתיה, ואי ליתא בעינא כגון שאבד וחייב לשלומי א"כ תו לא הוי שוה פרוטה, דהא אין צריך להחזיר רק דמים ולא הכלי ואין נזקקים לפחות משו"פ. ופשטיה דקרא מייירי בפקדון ולא בהלואה, ותרץ קצוה"ח, דכיון דשרש התביעה בא מחמת כלי, דחשיב כפרוטה, אזלינן בתר העיקר וכמו שכתב הרמב"ם בדמי קרקע.

[ובספר קונטרסי שיעורים למסכת ב"ק כתב דענין הנזיקין אינו הפסד ממון חבירו ע"י הנזק וחיוב תשלומי נזיקין הוא לשלם לניזק את הפסד ממונו אלא דיני נזיקין הם בעד עצם החפץ שהפסיד הניזק וחיוב המזיק הוא להשלים ולהחזיר אותו חפץ שהזיקו ממש (כמו חיוב גנב וגזלן, שחיובם בעצם "והשיב את הגזלה אשר גזל", הכא נמי חיוב נזיקין הוא לשלם דמי החפץ תמורת החפץ כמו גנב וגזלן היכא דאבדה הגניבה והגזלה וא"א לו לקיים עיקר חיוב ההשבה מ"מ יש עליו חיוב דמים)].

ובהשגות הראב"ד הנ"ל כתב, שבאופן שתבעו למלאות החפירות, אה"נ בכה"ג שפיר חשיב דמי קרקע כקרקע אך אם תבעו לשלם פחתו, ה"ה כשאר תביעות ממון וכמי שאמר לו חבלת בי שתיים והוא אומר לא חבלתי אלא אחת.

וכתב המ"מ שם, שאין החילוק שכתב הרב ז"ל נראה נכון, שהרי אין ביד התובע להכריח הנתבע למלאות החפירות אלא אם רצה משלם לו נזקו והפסדו, הלכך מה לי תבעו למלאות ומה לי תובעו הדמים, כאן וכאן תביעתו דמים הבאים מחמת קרקע הן.

וז"ל המל"מ שם :

וכן חופר בשדה חבירו וכו'. מ"ש ה"ה ז"ל שהרי אין ביד התובע להכריח לנתבע למלאות לו החפירות כו', אם עפר קרקעו הוא בעינא ועדיין קיים אפשר שביד התובע להכריח לנתבע למלאות החפירות ולא אמרינן

שישלם דמי נזקו אלא לומר דאינו חייב לקנות עפר אחר למלאות החפירה.

הרי בהדיא בהשגת הראב"ד שחייב המזיק להשלים ולתקן את הנזק ומשו"ה יכול לתבעו למלאות החפירות. וסובר הראב"ד שמילוי החפירות הוא תיקון הנזק ממש, דבקרקה שייך לומר דאחר התיקון נחשב כאילו לא היה נזק מעולם ולא שייכא סברא זו במטלטלין. אבל אי נימא דחייב המזיק משום הפסד הממון, מהיכי תיתי שיוכל לתבוע למלאות החפירות, וזו סברת המל"מ.

לאור כל האמור, נמצא הסבר נוסף לשיטת הרמב"ם. דמי קרקע חשיב כקרקע משום דהתביעה היא הקרקע והיינו תיקון והשלמת הנזק שנעשה לקרקע (והדמים הוי תמורת חיוב התיקון והשלמה כנ"ל).

ג

ובנוגע להשגת הראב"ד הנ"ל מהא דתנן חבלת בי שתים והלה אומר לא חבלתי אלא אחת חייב. כתב ה"ה בכונת הראב"ד, דאע"ג דאדם הוקש לקרקע, כשהוא תובעו דמי חבלה הרי זה כתביעת מטלטלין (וחזינן דדמי קרקע אינם כקרקע). וה"ה דחה ראייה זו וז"ל: "כי אמרינן דאדם הוקש לקרקע הני מילי עבדים דכתיב בהו בהדיא והתנחלתם אותם לבניכם אחריכם, אבל שאר אינשי ודאי לא".

ועי' מסכת קידושין ז, א מחלוקת רש"י ותוס' אי בן חורין הוקש לקרקע או לא. (הראב"ד ס"ל דכל אדם הוקש לקרקע וכשיטת רש"י בקידושין שם, והרמב"ם ס"ל דבן חורין לא הוקש לקרקע וכשיטת התוס' שם).

וקצוה"ח (צה, ח) הקשה מהא דתנן בשבועות (לח, ב) אנסת ופתית את בתי וע"ש בגמ' דסברי רבנן כי תבע איניש בשת ופגם קא תבע, והא פגם הוי נזק באדם, וא"כ הוי דמי קרקע וצ"ל דס"ל לרמב"ם כשיטת תוס', דבן חורין לא איתקש לקרקע כלל וכתוס' בקידושין וכנ"ל.

עוד אפשר לומר, שתשלומי חבלה אינם מדין נזיקין, דל"ש בהם השלמת הנזק. דמי חבלה הוי כופר לראשי אברים כמבואר בר"פ החובל ואי"ז תשלומי ממון, הלכך דמי חבלה אינם כקרקע כיון דדמים אלו אינם תשלומי דמי קרקע.

ולבאר יסוד זה יש להקדים דברי הרמב"ם (חובל ומזיק, ה-ו ח) וז"ל:

דמי קרקע כקרקע

הודה החובל שהוא חבל משלם חמשה דברים, שהרי העדים היו שם שנכנס לתוך ידו שלם בשעת המריבה ויצא חבול, אבל אם לא היו שם עדים כלל והוא אומר חבלת בי והודה מעצמו פטור מן הנזק ומן הצער וחייב בשבת ובושת וריפוי על פי עצמו וכו'.

ולמה משלם אדם שלשה דברים אלו על פי עצמו, שהשבת והריפוי ממון הוא ואינו קנס, שאם לא יתן לו הרי חסרו ממון שהוא מתרפא בו ובטל ממלאכתו...

והמ"מ מפרש בסברת הרמב"ם דנזק של חבלה הוי קנס וכן צער ובושת. וז"ל המ"מ:

ואני תמה בדבריו שהרי בפ"ק דב"ק (ד,ב) גרסינן תני ר' אושעיא י"ג אבות נזיקין ד' שומרים וחמשה דברים אלו וארבעה אבות השנויים שם במשנה ור' חייא תני כ"ד וקא חשיב תשלומי כפל וכו' ואקשינן רבי אושעיא אמאי לא תני הני ואמר בממונא קא מיירי בקנסא לא קא מיירי נראה בכאן שכל אלו הדברים ממון בפירוש ועוד שם מזו הסוגיא האונס והמפתה דממונא נינהו ליתני וכו' וע"ק שהרי שנינו באלו נערות (דף מא) האומר פתיתי בתו של פלוני משלם בושת ופגם ע"פ עצמו ופגם היינו נזק דהכי אמר התם (דף מ,ב) פגם רואים כמה אדם רוצה ליתן ליקח שפחה לעבדו (שיש לו קורת רוח ממנו) בין בעולה לבתולה וזהו נזק ומפורש בסוגיא דלעיל שהבאתי פגם היינו נזק וכיוצא בזה שנינו בשבועת הפקדון (דף לו,ב) אף על פי שאינו משלם קנס ע"פ עצמו משלם בשת ופגם ע"פ עצמו קשה מזה שרבינו ז"ל עצמו כתב פ"ב מה' נערה בתולה לפיכך האומר אנסתי או פתיתי בתו של פלוני אינו משלם קנס אלא בושת ופגם וצער משלם ע"פ עצמו...

ובפשוטו הקשה המ"מ כל הקושיות הנ"ל ואף הוקשה לו מסברה: "ובודאי לאו קנס הוא נזק שהרי אינו משלם יותר ממה שהזיק אלא כמו שהזיק".

וצ"ל (וכבר נתבאר בארוכה במש"כ בקובץ אבני משפט ה עמ' 17), דאין כונת הרמב"ם דנזק וצער של חבלה הוי קנס גמור דאין זה קנס גמור אלא ענינו דתשלומי חבלה הוי כדין עונש כמיתה ומלקות, ר"ל דכיון דתשלומי חובל ראשי אברים הוי כופר לראשי אברים, וכיון דע"פ עצמו ליכא עונש לעשות יד תחת יד וכיוצא בו, דא"א להעניש עונש הגוף עפ"י עצמו ממילא לא שייך כופר בזה. ובממון כזה ליכא ההלכה של הודאת בע"ד כמאה עדים דמי ופשוט דאם יבואו עדים אחר הודאתו יתחייב, דליכא הכא הפטור של מודה

בקנס ואח"כ באו עדים דמיפטר וכנ"ל. וזהו בנזק דחבלה, אבל באונס ומפתה הפגם הוא הפסד ממון, דאביה היה יכול לקדשה ולהרויח ממון וכיון דפגם לא הוי כחבלה דעלמא אלא הפסד ממון שפיר משלם על פי עצמו כמבואר בכתובות וברמב"ם וכדלעיל. ועי' או"ש פ"ה מחובל ומזיק כנ"ל.

ד

ולאור כל האמור, בטוענו המית שורך את עבדי והלה אומר לא המית משביעך אני ואמר אמן פטור מקרבן שבועה, שאינו משלם קנס (שלשים של עבד) עפ"י עצמו. ולכאורה הו"ל לתנא לומר כיון דעבד הוי כקרקע ותביעת שלשים של עבד הוי כדמי קרקע. ולשיטת הרמב"ם הו"ל למיפטר מקרבן שבועה מצד דמי קרקע. מיהו זה אינו, דתשלומי הקנס אינם תשלומי דמי העבד והראיה דאפילו אם שוה העבד אלף הקנס אינו אלא שלשים, נמצא דלא הוי שלשים כסף תשלומי העבד ולא שייך לקרוא כאן דמי קרקע כקרקע. ולכן שפיר נזקק התנא לטעמא דאין משלם קנס עפ"י עצמו.

ומה דאיתא בירושלמי, דכיון דמיפטר מקנס משלם דמים כמבואר במסכת ב"ק ומעתה יתחייב קרבן שבועה מחמת כפירת דמי העבד ואמאי פטור מקרבן שבועה, לשיטת הרמב"ם לק"מ, דדמים אלו הם – לשיטת הרמב"ם – דמי קרקע וכקרקע חשיבי ואין בכה"ג חיוב קרבן שבועה. ולרמב"ם אי"צ להעמיד המשנה בעבד מוכה שחין דלית ליה דמים, ואכן הבבלי לא העמיד כך המשנה. והירושלמי שזקק להעמדה זו ע"כ ס"ל דדמי קרקע כמטלטלי חשיבי ומוקי לה בעבד מוכה שחין וכנ"ל. (עפ"י אחיעזר אבה"ע הנ"ל).